ज्ञाननिष्ठ ज्ञवालीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
अन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह
दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
धनु घिमिरे
रोल नं. :१३/०६९
परीक्षा रोल नं. : २२००४२
त्रि.वि. दर्ता नं. : ९-२–२८०-१७८-२००८

नेपाली विभाग
पाटन संयुक्त क्याम्पस
पाटनढोका, ललितपुर
२०७३

प्रतिबद्धता पत्र

यस शोध प्रतिवेदनभित्रका सामग्रीहरू कंही कतैबाट पनि अंश अन्य प्रयोजनको लागि उपयोग र प्रकाशनमा आएका छैनन् । तसर्थ यो शोध प्रतिवेदन नितान्त मौलिक भएको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

मिति : २०७३।१२। ....

शोधार्थी

धनु घिमिरे

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत पाटन संयुक्त क्याम्पसमा नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षमा अध्ययनरत छात्रा धनु घिमिरेले ज्ञाननिष्ठ ज्ञवालीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यमा म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

मिति २०७३।१२।

सह- प्रा. अच्युतराज पराजुली

शोध निर्देशक

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत पाटन संयुक्त क्याम्पसमा अध्ययनरत धनु घिमिरेले स्नातकोतर तहको नेपाली विषयको दसौ पत्रको प्रयोजनको लागि तयार पार्नु भएको ज्ञाननिष्ठ ज्ञवालीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र सोही प्रयोजनको निम्ति स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्रको मूल्याङ्कन समिति

सह- प्रा. डा. सुरेन्द्रवर सिंह थापा ....

संयोजक

सह- प्रा. अच्युतराज पराजुली ....

शोध निर्देशक

प्रा. डा. विश्वनाथ भण्डारी ....

विभागीय प्रमुख

साहित्यकार ईश्वरचन्द्र ज्ञवाली ....

वाह्य परीक्षक

मिति २०७३।१२।

कृतज्ञताज्ञापन

ज्ञाननिष्ठ ज्ञवालीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार गरिएको हो । मैले यो शोधपत्र मेरो आदरणीय गुरु अच्युतराज पराजुलीज्यूको आत्मिय सहयोग एवम् कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी छु । आफ्नो प्राध्यापन तथा विविध व्यवहारिक कार्यका साथै शोधकर्ताहरुको चाप हुँदाहुँदै पनि अति व्यस्त समयबाट फुर्सद निकालेर प्रस्तुत शोधपत्रलाई यस रुपमा ल्याउन उचित सुझाव एवम् निर्देशन प्रदान गर्नुहुने शोधनिर्देशक गुरुप्रति सर्वप्रथम हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

त्यसैगरी शोधपत्रको शीर्षक स्वीकृत गरी लेखनमा सहयोग गर्नुहुने स्नातकोत्तर कार्यक्रम संयोजक सह प्रा. डा. सुरेन्द्रवर सिंह थापाज्यु एवम् विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु प्रा.डा विश्वनाथ भण्डारी प्रति आभार प्रकट गर्दछु । शोधकार्यको सुरुदेखि अन्त्यसम्म अमुल्य सुझाव उचित सल्लाह तथा सैद्धान्तिक ज्ञान दिएर हौसला बदाइदिनुहुने अदरणीय श्रीमान् दामोदर ज्ञवाली, गुरुआमा सबिता भट्टराई तथा शोधनायक श्रीमान् ज्ञाननिष्ठ ज्ञवाली प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै असल एवम् सचेत अभिभावकको भूमिका निर्वाह गरी मलाई यहाँसम्मको अध्ययन कार्यमा हरतरहबाट सहयोग एवम् प्रोत्साहन गर्नुहुने र विविध कठीनाईको सामना गर्दै मलाई यो स्थानमा ल्याउन प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने बुवा कमल प्रसाद घिमिरे, आमा निर्मला घिमिरे, दिदी बबिता शर्मा, लक्ष्मी लम्साल साथै बहिनी मञ्जु पोखरेल, पुष्पा सिग्देल र भाइ कपिल घिमिरे लगायत सपरिवारलाई सम्झन चाहन्छु ।

आजसम्म विभिन्न तहमा शिक्षा प्रदान गर्नुहुने सम्पूर्ण गुरु गुरुआमाहरुलाई समेत स्मरण गर्न चाहन्छु । त्यसरी नै सामग्रीसङ्कलन लगायत शोधपत्र तयार गर्नमा हरप्रहर प्ररेणा प्रदान गरी सहयोग गर्नुहुने आत्मीय मित्रहरु लाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधपत्र तयार गर्नेक्रममा आवश्यक सामग्रीसङ्कलन सहयोग पुऱ्याउने पाटन संयुक्त क्याम्पसको पुस्तकालयप्रति कृतज्ञ छु । त्यसैगरी आवश्यक सुझाव साथै यस शोधपत्रलाई शुद्ध टङ्कण गरी सहयोग गर्ने सहदेव महर्जनलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा, म यस शोधपत्रको उचित मूल्याङ्कनका लागि सविनय अनुरोध गर्दै मूल्याङ्कन समिति, नेपाली केन्द्रीय विभाग पाटन सं. क्याम्पस समक्ष पेस गर्दछु ।

धनु घिमिरे
नेपाली विभाग
पाटन संयुक्त क्याम्पस पाटन ढोका, ललितपुर

शोधसार :

शोध शीर्षक : ज्ञाननिष्ठ ज्ञवालीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

शोधार्थी : धनु घिमिरे

शोध निर्देशक : अच्युतराज पराजुली

विभाग/क्याम्पस : पाटन संयुक्त क्याम्पस, पाटनढोका, ललितपुर

शैक्षिक वर्ष : २०६९–२०७२

अध्याय : छ

पृष्ठ संख्या : ६२+११

शोधको उद्देश्य : यस शोधकार्यका उद्देश्य निम्न रहेका छन्–

क) ज्ञाननिष्ठ ज्ञवालीको जीवनीको अध्ययन गर्नु ।

ख) ज्ञाननिष्ठ ज्ञवालीको व्यक्तित्वको अध्ययन गर्नु ।

ग) ज्ञाननिष्ठ ज्ञवालीको कृतित्वको अध्ययन गर्नु ।

घ) नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा वहाँले पुऱ्याएको योगदानको मूल्याङ्कन गर्नु ।

शोधविधि :

प्रस्तुत शोधपत्रलाई विश्वसनीय प्रमाणित एवं पूर्णता दिने क्रममा सामग्री सङ्कलनका लागि पुस्तकालयीय र अन्तर्वाता विधिलाई नै प्रयोग गरिएको छ । सामग्री सङ्कलनका क्रममा सम्बन्धित पुस्तक र पत्रपत्रिकाहरूको अध्ययन साथै अनुसन्धान, व्यक्तिसँगको भेटघाटबाट लिखित एवं मौखिक सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

निष्कर्ष :

वि.सं. २०३१ साल चैतमा लुम्बिनी अञ्चलको गुल्मी जिल्लाको रूरू गा.वि.स. वडा नं. ३ थोर्गा च्युरेकमा जन्मेका ज्ञाननिष्ठ ज्ञवाली, डिल्लीराज ज्ञवाली र इन्दिरा ज्ञवालीका पाँचौं सन्तानका रूपमा जेठा छोरा हुन् ।

ज्ञाननिष्ठ ज्ञवाली नेपाली साहित्यको फाँटमा एक विशिष्ट प्रतिभा ठहरिन्छन् र नेपाली साहित्यका विविध फाँटमा कलम चलाएतापनि उनको प्रमुख योगदान चाहिँ समालोचना क्षेत्रमा रहेको देखिन्छ । लेखकको निरन्तरता कृतिहरूलाई न्यायोचित रूपमा व्याख्या विश्लेषण गर्ने, निष्पक्ष मूल्याङ्कन गर्ने एवं तटस्थताको समालोचकीय धर्मलाई अवलम्बन गरी नयाँ परम्पराको थालनी गर्ने ज्ञवाली चल्तीका जल्दाबल्दा समालोचकहरूको माझमा पृथक कोटीका समालोचक ठहरिन आउँछन् ।

विषयसूची

अध्याय एक

१.१	विषय परिचय	१
१.२	शोध समस्या	२
१.३	शोधको उद्देश्य	२
१.४	पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.५	शोधको औचित्य	६
१.६	शोधको सीमाङ्कन	६
१.७	शोधविधि	७
१.८	शोधपत्रको सीमाङ्कन	७

अध्याय दुई
ज्ञाननिष्ठ ज्ञवालीको जीवनीको अध्ययन

२.१	विषय प्रवेश	८
२.२	जन्म, जन्मस्थान र मातापिता	८
२.३	बाल्यकाल र चुडाकार्म	९
२.४	शिक्षादीक्षा	१०
२.५	दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक स्थिति	११
२.६	बसोबास र आजीविका	११
२.७	आर्थिक अवस्था	१२
२.८	जागिरे जीवन	१२
२.९	साहित्यिक सिर्जनाको प्रभाव र प्रेरणा	१३
२.१०.	प्रथम प्रकाशित रचना र कृति	१३
२.१२	समाजसेवा	१३
२.१२	रुचि तथा स्वभाव	१४
२.१३	सम्मान तथा पुरस्कार	१५
२.१४	निष्कर्ष	१५

अध्याय तीन

ज्ञाननिष्ठ ज्ञवालीको व्यक्तित्वको अध्ययन

३.१	आन्तरिक वा चारित्रिक व्यक्तित्व	१७
	३.१.१ (गुण, शील, स्वभाव, आचरण र प्रवृत्ति)	१७
३.२	बाह्य व्यक्तित्व	१८
	३.२.१ शारीरिक व्यक्तित्व	१८
	३.२.२ प्राध्यापक व्यक्तित्व	१८
	३.२.३ सामाजिक र पथप्रदर्शक व्यक्तित्व	२०
	३.२.४ साहित्यिक व्यक्तित्व	२१
	३.२.४.१ कवि व्यक्तित्व	२२
	३.२.४.२ निबन्धकार व्यक्तित्व	२२
	३.२.४.३ कथाकार व्यक्तित्व	२३
	३.२.४.४ समालोचक व्यक्तित्व	२४
	३.२.४.६ सम्पादक व्यक्तित्व	२५
		२५
३.३	निष्कर्ष	२६

अध्याय चार

ज्ञाननिष्ठ ज्ञवालीको साहित्यिक तथा भाषिक कृतिहरूको अध्ययन

४.१	ज्ञाननिष्ठ ज्ञवालीको साहित्यिक यात्रा र चरण विभाजन	२७
	४.१.१ साहित्यिक यात्रा	२७
	४.१.२ चरण विभाजनको औचित्य र आधार	२७
	४.१.३ विधागत साहित्यिक यात्रा	२९
४.२	कृति विश्लेषणको आधार	३१
४.३	भूमिका सिद्धान्त र ज्ञवालीका भूमिकाको अध्ययन	३७
४.४	समालोचना पुष्पको अध्ययन	३९
४.५	केटाकेटीको पुस्तकालय बालकथाको विश्लेषण	४१

४.६ जनावरहरूको सभा बालकथाको विश्लेषण ४१
४.७ किम्बुको मसी बालकथाको विश्लेषण ४२
४.८. विशाल र रीताको सफलता बालकथाको विश्लेषण ४३
४.९ लोकतन्त्रको स्वाद निबन्धको अध्ययन ४३
४.१० आख्यानकार विश्वेश्वर प्रसाद कोइरालाको विश्लेषण र मूल्याङ्कनको अध्ययन ४५
४.११ सफल जीवन बालकथाको विश्लेषण ४९
४.१२ निष्कर्ष ५०

अध्याय पाँच

ज्ञाननिष्ठ ज्ञवालीको साहित्यिक योगदानको मूल्याङ्कन ५१

अध्याय छ

उपसंहार

६.१ सारांश ५३
६.२ निष्कर्ष ५५

सन्दर्भग्रन्थसूची ५८
प्रश्नावली ५९

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

एस.एल.सी.	स्कुल लिभिङ सर्टिफिकेट लेभल
आई.ए.	इन्टरमिडिएट अफ आर्ट्स
बी.ए.	ब्याचलर अफ आर्ट्स
एम.ए.	मास्टर्स अफ आर्ट्स
एम.फिल.	मास्टर्स अफ फिलोसफर
ऐ.	ऐजन
पिएच.डी	डाक्टर अफ फिलोसफी
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं	विक्रम सम्वंत्
पृ.	पृष्ठ
त्रि.वि	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
गा.वि.स	गाउँ विकास समिति
वडा नं.	वडा नम्वर
क्र.सं.	क्रम संख्या
सम्पा	सम्पादक
प्रा.डा.	प्राध्यापक डाक्टर